

Надія Павловська

## **Координаційна та науково-методична діяльність В. І. Веретенникова в системі архівних установ України**

Внесок історика й архівіста Василя Івановича Веретенникова у наукове та практичне вирішення актуальних проблем архівної справи в Україні 1920-1933 рр. є надзвичайним. Чітко усвідомлюючи ті завдання в галузі архівістики, які покладалися на Укрцентрархів загалом і на відділ архівознавства зокрема, вчений робив все від нього залежне, щоб максимально ці завдання розв'язати. В доповідній записці, підготовленій 16 грудня 1926 р., він серед численних завдань свого підрозділу на перше місце поставив: "Архивоведческое инструктирование архивных учреждений как самого Укрцентрархива, так и ведомственных архивных частей; сюда входит: а) разработка планов и отчетов краевых и центральных архивов; б) выработка линий по разборке, описанию и вообще - упорядочению архивных материалов (инструкции, правила, циркуляры); в) разрешение частных запросов архивоведческого характера, поступающих со стороны архивов и окружных архивных управлений; г) архивоведческое инспектирование архивных частей центральных учреждений; д) дача заключений по архивоведческим вопросам по планам и отчетам окружных архивных управлений I и II группы; е) рассмотрение вопросов и принятие мер по подготовке архивных работников (архивные курсы, кружки-семинары, институт стажерства и пр.); ж) постановка и ведение учета работы архивных работников"<sup>1</sup>.

Працюючи в Центральному архівному управлінні УСРР, В. І. Веретенников ніколи не давав категоричних, зверхніх розпоряджень. Підготовлені ним обіжники та інструкції вмотивовано і ґрунтовно пояснювали необхідність виконання тих чи інших завдань, надавали конкретні рекомендації щодо методики роботи. Прикладом такої допомоги В. І. Веретенникова архівістам на місцях є, зокрема, організація виявлення документів з історії подій 1917-1921 рр., що проводилась напередодні десятої річниці Жовтневого перевороту. Кампанія проходила з великим розмахом, контролювалася постійно, вимагала конкретних результатів: списків фондів, описів документів, даних про втрачені, евакуйовані на територію інших республік матеріали. У фондах Центрального державного архіву вищих органів державної влади і управління України зберігається низка листів до окружних архівних управлінь, підготовлених 1926 р. В. І. Веретенниковим, з роз'ясненнями щодо організації роботи з виявлення документів. Він детально визначив шлях, яким треба йти: 1) насамперед переглянути всі документи, що є в архівній установі (окрарсі); 2) ретельно ознайомитися з архівними фондами діючих установ, бо ймовірно, й там можуть зберігатися випадково забуті документи 1917-1921 рр.; 3) перевірити, чи немає на території округи бездоглядних архівів; 4) з'ясувати всіма можливими засобами, чи не зберігаються потрібні матеріали у приватних осіб, які працювали в державних установах протягом 1917-1921 рр. Прагнучи ще більше допомогти молодосвідченим колегам, В. І. Веретенников роз'яснив, яким чином можна розпізнати, ідентифікувати потрібний матеріал, якщо його вдасться виявити: насамперед по заголовку на титульному аркуші чи обкладинці справи<sup>2</sup>. Така опіка може видатися сучасникам надмірною, а пояснення занадто деталізованими. Проте, як свідчать результати роботи, виконаної тогочасними архівістами, навіть цих детальних настанов їм виявилось замало. Так, Сумський окрарх надіслав до Центрального архівного управління списки архівних фондів, де назви установ, яким належали фонди, назви підрозділів (наприклад, "Бухгалтерія" чи "Загальний підвідділ") подано без зазначення організації, до якої вони входили. Крім того, назви установ-фондоутворювачів повідомлялися неповні або неточні, як от: "Міліція", "Повітвиконком". В. І. Веретенников слушно зауважив, що таких повітових установ в Україні дуже багато, а назву фонду слід подавати так, щоб її не можна було сплутати з жодною іншою<sup>3</sup>. Критичну оцінку В. І. Веретенникова одержала й робота Одеського окрарху, куди було надіслано 4 червня 1926 року лист ЦАУ про недоліки й помилки в описуванні документів<sup>4</sup>. Глибоко усвідомлюючи необхідність зберегти цінні історичні

документи, В. І. Веретенников приділяв особливу увагу місцевим архівам, яким особливо загрожувала небезпека знищення. "Ліквідувавши поміщиків як клас", радянська влада націоналізувала їхні землі та майно. Багаті бібліотеки та фамільні архіви були залишені напризволяще. Значна кількість їх загинула. В ході кампанії з виявлення документів з історії революції та громадянської війни в Україні 1917-1921 рр. В. І. Веретенников зумів знайти потрібні аргументи, щоб переконливо довести важливе науково-історичне значення поміщицьких архівів "для вивчення історії великого землеволодіння і соціально-економічних відносин поміщиків і селянства". Він підготував спеціальний обіжник ЦАУ "Про поміщицькі архіви" (від 15 березня 1926 р.)<sup>5</sup>, в якому зазначено гаряче занепокоєння долею цінних документальних пам'яток. Щоб з'ясувати місцезнаходження колишніх поміщицьких архівів, В. І. Веретенников проводив розшук відомостей про великі землеволодіння в центральних установах України. У березні 1926 р. він підготував лист ЦАУ до Уккранаргоспоб'єднання з проханням надіслати список радянських господарств із зазначенням, на території якого маєтку вони утворені. Інший лист надіслано ЦАУ до Центрального статуправління із запитом про наявність даних про друковані матеріали, що стосуються великих землеволодінь в Україні. Аналогічні відомості з'ясовувалися і в Науковому сільськогосподарському комітеті Наркомзему УСРР<sup>6</sup>.

Втратою архівних документів могли обернутися й проведені адміністративно-територіальні реорганізації. Обіжник Укрцентрархіву "Про колишні волосні та сільські архіви" (від 27 березня 1926 р.), підготовлений В. І. Веретенниковим, пропонував для збереження розпорочених волосних і сільських архівів, які стали непотрібними на місцях для довідкових цілей після скасування волостей, сконцентрувати їх в окружних архівосховищах. У 1927 р., коли в ЦАУ УСРР готувалася "Інструкція експертним комісіям", В. І. Веретенников вніс до її тексту серйозні доповнення, щоб запобігти втратам документів. Корінний росіянин, професор російської історії, який у зв'язку з цим був звільнений від проходження українізації, написав власноручно доповнення до проекту інструкції по-українськи: "Матеріали поміщицьких, фамільних, волосних та монастирських архівів через їхню рідкість з метою утилізації не повинні розглядатися". В затвердженому тексті це доповнення збережене дослівно<sup>7</sup>.

Відомості, що надходили з місць до Укрцентрархіву, сповіщали про тривожну ситуацію: деякі архівні документи з фондів установ дореволюційного часу опинилися у приватних осіб. Це сталося через адміністративне безладдя, коли тільки в губернських центрах, де існували архівні установи, можна було захищати архівні фонди від загибелі та піклуватися про їхню цілісність. У зв'язку з цим 3 березня 1926 р. на місця розіслано підготовлений В. І. Веретенниковим обіжник, в якому підкреслювалося, що треба не тільки вжити всіх заходів до повернення присвоєних документів, а й надалі запобігати таким випадкам. Укрцентрархів пропонував суворо і точно дотримуватися "Правил користування архівними матеріалами", зокрема: "архівні матеріали для користування поза архівами можна видавати тільки установам, а не окремим особам, з дозволу Укрцентрархіву не звиш 3 місяців з правом у разі потреби продовження його"<sup>8</sup>.

Чітко вмотивованим було розпорядження ЦАУ про необхідність утворення газетного фонду в кожному окружному архівному управлінні. В обіжнику Укрцентрархіву від 13 липня 1926 р. роз'яснювалося, що газети, які видавалися у 1917-1921 рр., мають велике значення. У зв'язку із знищенням значної кількості архівних фондів газети перетворювалися на неоціненне історичне джерело. В обіжнику, підготовленому В. І. Веретенниковим, наводилися конкретні рекомендації до збирання газет, що видавалися у цей час. Виявлення газет рекомендувалося проводити як в архівах установ, так і приватних осіб. У виключних випадках газети дозволялося купувати у громадян. Кошти рекомендувалося закласти в бюджет окрарху. В обіжнику вказувалося: "Пристаючи до утворення газетного фонду, треба скласти по можливості повний список газет, що

видавалися в цьому періоді на території даної округи,... в'яснити по бібліотеках списки комплектів газет або їхніх окремих номерів"<sup>9</sup>.

Вчений глибоко усвідомлював, що лише наукова організація праці дозволить обмеженому контингенту архівних працівників упоратися з величезною кількістю покладених на них завдань. У цій ситуації величезного значення набувало чітке планування праці. "Правильно намітити головніше і основне в роботі на кожний даний період (місяць, квартал, півріччя) є найпершочерговішим завданням керівників та інших робітників архівних установ", - відзначалося в обіжнику ЦАУ від 20 грудня 1926 р.<sup>10</sup> Враховуючи недостатній досвід практичної роботи багатьох керівників окружних архівних управлінь, Укрцентрархів в особі В. І. Веретенникова обіжником рекомендував включати до планів окрархів конкретні види роботи, а саме: продовжити виявлення та облік документів революційної доби 1917-1921 рр., закінчити виявлення матеріалів волосних, повітових та інших установ (до 1917 р.), завершити роботу по внесенню до картки з обліку ЄДАФ усіх діловодних фондів, що зберігаються у сховищах окрархів тощо. Наведені нами конкретні обіжники ЦАУ, які підготував В. І. Веретенников, стосуються 1926 р. та попередніх років. Після того, як посаду завідувача відділом архівознавства обійняв Р. М. Шпунт, простежити авторство (чи співавторство) В. І. Веретенникова в обіжниках Укрцентрархіву достеменно неможливо - його підпис більше не проставлявся. Хоча, на нашу думку, за тими численними резолюціями, що продовжували і надалі адресувати виконання найвідповідальнішої роботи в ЦАУ саме В. І. Веретенникову, його участь у методичній та консультативній роботі з архівними установами не стала меншою й після 1926 р.

На В. І. Веретенникова, як працівника Укрцентрархіву, покладалися обов'язки керувати звітністю і плануванням регіональних архівних установ, аналізувати надіслані ними матеріали, доповідати свої висновки про їхні плани та звітні показники на засіданні колегії ЦАУ. Серед документів архівного фонду Головного архівного управління УРСР (ЦДАГО України, ф. 14) зберігається звіт про роботу Полтавського крайового історичного архіву за 1929 р., а також план роботи цієї установи на 1930 р. Їх ґрунтовно опрацював вчений архівознавець В. І. Веретенников, а зроблені ним висновки і зауваження надійшли до архіву як рекомендації ЦАУ<sup>11</sup>.

Досягненням архіву В. І. Веретенников вважав виконання роботи, запланованої на 1929 р., а саме те, що проводилося впорядкування і розбирання архівних матеріалів. Адже у його звіті відзначалося, що до 1929 р. "архів не мав ні розборочної кімнати, ні читальної зали, ні кімнати для канцелярії - розборка архівних матеріалів проводилася поміж стелажми, тут же тулилися наукові дослідники, а в одному з таких закапелків була і канцелярія архіву; приміщення господарчого характеру архів також не мав зовсім". Щодо стану збереженості документів повідомлялося, що "один і той же фонд часто-густо переховувався в різних місцях спільного архівосховища, а значна частина матеріалів лежала в штабелях на підлозі... Частина тих матеріалів, що лежали на стелажах, переховувалися в непомірно великих в'язках у стоячому стані, займали дуже багато зайвого місця; в'язки при найменшому рухові падали із стелажів і розбивалися, а матеріали від такого переховування псувалися"<sup>12</sup>.

Про план роботи Полтавського крайового історичного архіву на 1930 р. В. І. Веретенников відгукнувся загально схвально, але при цьому звернув увагу на відсутність обґрунтування вибору тих або інших фондів для опрацювання в наступному році. Він підкреслював: "Актуальність їх, без сумніву, різна і роботу над ними треба було поставити в певну черговість, обґрунтувавши її попитом науково-дослідчих установ, ювілейними датами, довідковим значенням..."<sup>13</sup>. Учений дбав про гармонійну злагодженість роботи всіх ланок архівної установи, звертав увагу на те, що зберігання документів проводиться не задля зберігання, а для того, щоб збережені архівні документи приносили користь. І щоб користь ця стала можливою не в далекому майбутньому, а в якомога ближчому часі.

У висновку про план роботи Центрального історичного архіву (м. Харків) на 1930 р., складеному після попереднього обговорення його основних напрямків у відділі

архівознавства ЦАУ, В. І. Веретенников, загалом схваливши план, вказав, що в архіві до цього часу не розібрані справи за діловодними фондами. Вчений архівознавець зауважує, що залишати документів архіву в такому хаотичному стані абсолютно не допустимо. Висловлюється думка, що найпершим завданням архіву в даний момент - направити всі зусилля на те, щоб по можливості в найкоротший термін всі документи архіву привести до елементарного порядку: розібрати їх за діловодними фондами, зібрати основні відомості про кожен з фондів (хронологічні дані, обсяги, відомості про стан збереженості тощо). В. І. Веретенников дає конкретну рекомендацію як слід організувати роботу, а саме: збільшити час на впорядкування архівних документів за рахунок скорочення запланованих робіт з описання<sup>14</sup>.

План роботи Харківського крайового історичного архіву на 1930 р. вчений архівознавець В. І. Веретенников загалом схвалив, зазначивши, що він "составлен тщательно и с надлежащими расчетами". Проте вказав на незначні масштаби популяризаторської роботи архіву, зробив конкретні зауваження щодо змісту плану: "глухо сказано о работе по разборке старых канцелярских описей, желательнее тут дать более конкретные данные; работа по организации библиотеки изложена в общих чертах"<sup>15</sup>.

У зауваженнях до плану роботи Чернігівського краєвого історичного архіву В. І. Веретенников вказав на необхідність терміново переглянути питання про включення до плану роботи над матеріалами фондів губернського прокурора (XIX ст.) та губернського в'язничного комітету. Вказує на малу актуальність цих джерел, а також невелике історично-наукове значення господарсько-тюремної організації<sup>16</sup>.

Істотні зауваження зробив В. І. Веретенников щодо змісту планових завдань на 1931 р. Київського центрального історичного архіву. Найбільшого коригування, на його думку, вимагав план роботи єврейської секції архіву: вона не повинна перебирати на себе функції апарату ЦАУ, зокрема, передбачати у своїх планах підготовку листів та обіжників від його імені. Він виступив проти самостійного випуску секцією археографічних видань, випуск її першого тому "Археографічних записок" рекомендував обов'язково узгодити з Археографічною комісією ЦАУ<sup>17</sup>.

Отже, вчений підходив до оцінки планових і звітних показників роботи архівних установ з глибоким розумінням особливостей кожної з них, місцевих проблем і потреб, але при цьому ніколи не випускав з поля зору основних напрямів роботи всієї архівної галузі і узгоджував з ними завдання кожного конкретного архіву.

Для забезпечення наукових підходів в організації планування та звітності архівних установ Укрцентрархіву необхідно було виробити об'єктивні критерії оцінки роботи працівників галузі. Так постало завдання про вироблення форм обліку роботи архівних працівників, тісно пов'язане з визначенням нормативних показників. Питання про це було розглянуте на засіданні колегії Укрцентрархіву 17 липня 1926 р. З доповіддю про основні положення організації роботи архівних працівників виступив В. І. Веретенников. Він відзначив, що облік необхідно вести окремо по кожному виду роботи. Оформлення його проводити на картках, заведених для кожного окремого працівника. Знаний архівознавець також визначив ті види робіт, які мають обліковуватися: суто технічні роботи, описування архівних документів, підготовка архівних джерел до публікації, обслуговування архівними матеріалами установ та окремих осіб. Облікові картки мали бути трьох типів: а) особові картки співробітників для всіх видів роботи (спочатку планувалося заведення окремих карток для кожного окремого виду роботи); б) зведені картки для окремого архіву з усіх видів роботи; в) зведені картки за видами роботи для всіх установ Укрцентрархіву<sup>18</sup>. Колегія Укрцентрархіву визнала за необхідне запровадження індивідуального обліку роботи архівних працівників. Результати праці мали фіксуватися щодня шляхом заповнення спеціального щоденника.

Запропоновані В. І. Веретенниковим форми обліку роботи було затверджено як орієнтовні. Колегія постановила перевірити їх у Центральному архіві революції та Харківському центральному історичному архіві, а потім розповсюдити для використання

в усіх архівах. Збереглися форми цих облікових карток<sup>19</sup>. Обіжником, надісланим 3 вересня 1926 р. до центральних архівів, ЦАУ довело до відома запровадження обліку роботи працівників архівних установ. Водночас надсилались облікові форми, а також вірець заповненої особової облікової картки. Після апробації форм протягом двох тижнів пропонувалося висловити зауваження і пропозиції щодо їхнього удосконалення<sup>20</sup>. Пропозиція завідувача Київського архіву давніх актів В. О. Романовського полягала в запровадженні точного обліку в архіві шляхом розрахунків на різні види роботи та нормування специфічних робіт. Ним рекомендувалося враховувати при нормуванні труднощі, які виникають при роботі з документами, складеними латинською, польською та іншими іноземними мовами.

Відомості, які надходили з архівів, В. І. Веретенников аналізував і узагальнював. В підсумковому аналізі кількісних показників роботи працівників різних архівів (за окремими видами роботи), порівнюючи кількість опрацьованих справ, аркушів, зв'язок, В. І. Веретенников робив помітки: "один случай, мало", "проверитъ еще", "необходимо большее количество случаев"<sup>21</sup>. Питання щодо запровадження нормативів обговорювалося на спеціальній нараді в ЦАУ. З доповіддю виступив В. І. Веретенников, у якій ознайомив учасників наради з методикою роботи щодо запровадження норм, розповів про результати проведених досліджень. Учасники наради одноголосно схвалили основні моменти методики роботи, ухвалили рішення запровадити лабораторні дослідження для перевірки окремих нормативів<sup>22</sup>.

Запровадження норм виявилось складним для її організаторів не тільки через недостатню розробленість методики. Про це свідчить і протокол роботи Всеукраїнської наради завідувачів центральних та крайових історичних архівів, що відбулася у грудні 1928 р. Під час обговорення питання про норми архівно-технічної роботи пролунало чимало критичних зауважень, які стосувалися необхідності створення необхідних умов праці (обладнання архівів відповідними меблями, механізація підшивання справ, нумерування аркушів), проведення лабораторного вивчення питання, оскільки робота в різних архівах мала свою специфіку. Керівництво ЦАУ усвідомлювало всю складність запровадження нормативів роботи архівних працівників, а тому відділу архівознавства не встановлювалися обмежені терміни для її завершення. Розпочата 1926 р. справа продовжувалася і на початку 1930-х рр.

Певні підсумки зробленого в цьому напрямку підведено в статті В. І. Веретенникова "Про принципи вироблення норм для архівно-технічної роботи", опублікованій 1931 р.<sup>23</sup> Вчений відзначив, що питання про встановлення норм мусить бути вирішене, по-перше, з метою уможливити реальніше планування роботи в архівних установах, по-друге, з метою обліку виконаної роботи, щоб мати змогу контролювати діяльність кожного, вчасно подавати допомогу на тих ділянках, де виявиться відставання. Автор ознайомив читачів з методикою вирішення питання встановлення нормативів і зазначив, що є два головних шляхи: статистичний та лабораторний. Як справжній науковець, якому була зрозумілою складність і неоднозначність досліджуваної теми, В. І. Веретенников зауважив, що за встановленням всякої архівної норми, якою б вона не була правильною і точною, треба пам'ятати, що ця норма завжди дає "тільки орієнтовану велечинь, що по суті має лише відносне значення. Вона вказує лише ту межу, біля якої повинен бути нормальний виріб у кожному окремому випадку... З огляду на таке значення норм, суто формального ставлення до неї ні в якому разі не може бути і з таким ставленням треба рішуче боротися"<sup>24</sup>. В. І. Веретенников підкреслив у статті, що встановлення норм вимагає певного часу, обережності і пильності; не можна його здійснити за два-три місяці, не ризикуючи припуститися надто великих помилок, не можна його провадити "так собі, між іншим". Робота над встановленням норм ніколи не дасть математично точних, незмінних кінцевих результатів; ті результати, ті норми завжди матимуть не абсолютний, а відносний характер.

Вирішуючи нагальні практичні потреби архівної галузі, В. І. Веретенников займався питанням підвищення кваліфікації працівників периферійних архівних установ, роз'яснював їм методи і прийоми виявлення, класифікації та описування документів, використання архівної інформації. Висновки В. І. Веретенникова щодо планової чи звітної документації центральних і крайових історичних архівів засвідчили глибоке розуміння ним особливостей діяльності кожної архівної установи, вміння спрямувати її в русло загального поступу архівної галузі. Вся методична, координаційна та організаційна робота вченого сприяла узгодженню планів роботи колективів окремих архівних установ згідно із завданнями архівної системи, концентрації сил працівників архівів на пріоритетних напрямках діяльності, підвищенню рівня наукової організації праці в установах галузі, фаховому зростанню архівістів.

1. ЦДАВО України, ф. 14, оп. 1, спр. 249, арк. 299, 299 зв.
2. Там само, спр. 375, арк. 9-10.
3. Там само, спр. 375, арк. 11-12.
4. Там само, спр. 333, арк. 109, 120.
5. Там само, спр. 370, арк. 31 зв., 32.
6. Там само, спр. 323, арк. 4-6.
7. Там само, спр. 449, арк. 68-71, 82.
8. Там само, спр. 246, арк. 50.
9. Там само, спр. 246, арк. 243, 243 зв.
10. Там само, арк. 161-162 зв.
11. Там само, спр. 867, арк. 19-24.
12. Там само, арк. 2.
13. Там само, арк. 24.
14. Там само, спр. 867, арк. 121.
15. Там само, арк. 52, 59.
16. Там само, арк. 158, 165.
17. Там само, спр. 1311, арк. 285, 286.
18. Там само, спр. 249, арк. 127.
19. Там само, арк. 128-141.
20. Там само, спр. 777, арк. 177.
21. Там само, арк. 198.
22. Там само, спр. 774, арк. 251 зв.
23. В. Веретенников. Про принципи вироблення норм для архівно-технічної роботи // Архівна справа. - 1931. - Кн. 4 (15). - С. 47-53.
24. Там само, С. 48.